

A FALU-MOTÍVUM HELYE JÓZSEF ATTILA VILÁGKÉPÉBEN

József Attila életművének mind árnyaltabb feltárásában fontos szerephez jutott a motívumvizsgálat. Bizonyos szövegegyeségek motívumértékű újramegjelenését magyarázza, és így a kutatáshoz támpontot nyújthat a jól ismert filológiai tény, hogy a költő benne élt verseinek világában, szívesen mondta, értelmezte azokat.¹ Költészetének ilyen rendszeréről, verseinek belső természetéről tanúskodik az a mód, ahogy az egyes motívumok összekapcsolódnak, és az életpálya különböző szakaszaiban felbukkanva motívumhálót szőnek. A József Attila-i képzetkapcsolások gazdag rendszerének feltérképezésében Tamás Attila munkái² a motívumok „helyi értékét” vizsgálták. Széles Klára tanulmányai³ feltárták azt a „belső okhálózatot”, amely az egyes képzetkörök bővüléséből teremtődött. Szigeti Lajos Sándor az anya-, játék- és a gyermekmotívum elemzésével következtetett a rend, az arányosság—aránytalanság világképi funkcióira⁴. A vizsgált motívumok sorában feltűnik a falu is, ám csak érintőlegesen, mint a rendszer egyik eleme. Dolgozatunk így a „falu”-nak a József Attila-i világképben elfoglalt helyét kívánja felmutatni, és a motívumban implikálódó esztétikai, etikai, politikai tartalmakat kibontani.

A motívum fogalmát — egységes definíció híján — Bernáth Árpád meghatározása alapján értelmezzük: „Egy irodalmi mű motívumainak nevezzük I. azokat az adott műven belül egymással azonosított szövegrészeket, amelyek azáltal kapnak szimbolikus tartalmat létrehozó funkciót, hogy különböző szemantikailag értelmezhető kontextusban ismétlődnek meg, és II. azokat az adott műven belül egymástól megkülönböztetett szemantikailag értelmezhető szövegrészeket, amelyek azáltal kapnak szimbolikus tartalmat létrehozó funkciót, hogy azonos kontextusban ismétlődnek meg.”⁵ Terminus technikusként használva, értelmezésünkben így az életpálya egy-egy szakaszában, illetve az életműben többször feltűnő, a természeti-társadalmi valóság meghatározott szegmenstumát képszerűen felidéző vagy arra fogalmilag utaló szövegegyeség jelenti a motívumot. Interpretációja alapjául pedig az újbóli megjelenés helyén, az adott műben betöltött poetikai szerep szolgál.⁶

József Attila költészetében — különböző művekben — a falu-motívum huszonnyolcszor fordul elő. Többször valamilyen sajátos értéktartalmat hordozó jelző kapcsolódik hozzá: Két alkalommal a „kis” és a „törekeny” minősítés, egyszer a „süllyedt,” az „omladó,” az „odvas”. E jeltpusú forma mellett a motívum jelentéstartalmát bővíti a faluval metonimikus kapcsolatban lévő fogalmak konzekvens ismétlődése. Néhányszor a „paraszt” utal rá (háromszor), ötször a munkaeszközök idézik fel. Külön is figyelmet érdemel az a tény, hogy a falu vagy valamilyen metonimikus formája 13 alkalommal nem önmagában áll, hanem a „város”-sal alkot motívumkapcsolatot. Persze ezt a relatív gyakoriságot különböző érvek magyarázhatják. Kronológiailag is jól körülhatárolható, lényegét illetően pontosan definiálható korszakaiban a költő olyan csoportosulás, majd mozgalom és párt tagja, amelyek szimbólumaként tekinthető a falu, illetve a város. A motívum és a jellemző kapcsolódásforma azonban az elkötelezettséget politikai célokkal azonosító korszakokon kívül is fellelhető. A korai költészetben éppúgy, mint a kései versek korábbi politikai tendenciákat kiszorító világában. Az életpályán végighúzó, a világkép változásában is lényegileg konstans motívum már önmagában is indokolná tüzetesebb szemügyrevételét, ám bizonyos, az életmű korábbi értékeléséből származó sztereotípiák még inkább szükségessé teszik az ilyen célú elemzést.

¹ Ezt a szokását többen megörökölték. Így: VÁGÓ Márta, *József Attila* Bp. 1978. 43., 74., NÉMETH Andor, *József Attila* Bp. 1944. 27–29. A fennmaradt verstörödékek is erről az alkotói módszerről tanúskodnak. *József Attila összes versei 1–2.* Közzéteszi STOLL Béla, Bp. 1984. A verseket e kiadás alapján idéztük.

² TAMÁS Attila, *A költői műalkotás fő sajátosságai*, Bp. 1972. 260–271. TAMÁS Attila, *József Attila, in A magyar irodalom története VI.* Szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp. 1966.

³ SZÉLES Klára, *József Attila ifjúkori verseiről*, Itk. 1963. 317–327. SZÉLES Klára, „... minden szervem óra” Bp. 1980.

⁴ SZIGETI Lajos Sándor, *A József Attila-i teljességi igény*. Bp. 1988.

⁵ BERNÁTH Árpád, *A motívum-struktúra és az embléma-struktúra kérdéseiről*. In *Formateremtő elvek a költői alkotásban*. Szerk. HANKISS Elemér, Bp. 1971. 439.

⁶ J. Körner felfogása a motívumelemzésről. In *Világirodalmi lexikon VIII.* Főszerk. KIRÁLY István, Bp. 1982. 630.

Jelen tanulmány nem szól — terjedelmi okok miatt — a falusi témákat megjelenítő korai művekről és az érett költészet önálló falu-verseiről sem. A motívum sorsát kívánja végigkövetni a költői pálya folytonosságában. Persze a *Tiszazug*, a *Holt vidék*, a *Határ*, a *Falu* ugyanúgy a motívumban rejlő szemlélet, valóságkép megésszé növesztett transzpozíciója, amit világosan mutat a különböző művészi formákból áttetsző, és így a verseket rokonító csaknem azonos falu-kép.

A motívum az *Arany kalásztól* kezdetű versben bukkan fel. Jól látható persze, hogy nem a későbbi jelentéstartalmak hordozója itt még és nem is a politikai hovatartozás jelképe. A vers ugyanis lenyomata annak a hatássorozatnak, ami a pályakezdő költőt éri, és amelyet befogadva új, egyéni hangütéssel próbálkozik. Petőfi jellegzetes kifejezését (rónaság) és a romantikusan láttató képet („arany kalásztól duzzadt”) beszövi az első két versszak nyugatos remimiszenciái közé. A vers a *Lovas a temetőben* füzet versei közé tartozott *Prológus* címmel. A múltat és a jelent ellentétező szerkezet pontosan megfelel az eredeti cím implicit jelentésének: az útra készülő fiatalember elképzelt világának és a „most” valóságának kontrasztja adja az összegző jellegű sorsértékelést. A szonett két utolsó egységéből kihangzó adys disszonancia szétfoszlatja az idillikus álomvilágot, amely a vágyott jövő („úgy képzeltem”) optimumát rejti. S ebben az összefüggésben különösen figyelemre érdemes az első versszak záró sora: „S majd megpihenek egy kis faluban”. A „kis falu” a megérkezés ígéréte, a fiatal költő egy elképzelt és remélt életutat válaszol itt magának. Ebben pedig a falu a célt jelöli — némileg a XIX. századi szemlélet idillizmusával —, azt a helyet, amely megnyugvást ad („megpihenek”), illetve amely a megérkezéssel, az otthonléttel azonos. Az 1923. januárjában írt *Petőfi tüze* — bár érettebb, egyéni hangzásokban gazdagabb vers — mintha ugyanezt a felfogást őrizné. Trianon, a szétvert ország tragédiája jelenik meg a nyitó képben.⁷ „Falvát a megdörmölt népe Jerombolá / Házunk az nincs, fél fal /, ha mi megmaradt...” A metonimikus szerep „falvát” a tulajdonosság, az odatartozás hangstílyozásával a költőnek az országhoz (a „faluhoz”) való kötődését emeli ki, és a költői szerep kiteljesedésének helyszínét értelmezi. Azaz mintegy az *Arany kalásztól* kezdetű műben felmerült ígért megvalósulását sejteti ez a vers — igaz, tragikus felhanggal.

A motívum kialakulásának belső történetét mutatja a *Juhász Gyuláról való ének*. Amíg ugyanis a későbbiekben mindig a részvét vagy a felzaklató valóság szülte felháborodás színezetében jelenik meg a falu, ebben a versben a tudatlanság, az ostobaság szimbóluma. „Magyarország duhaj legények falva” — összegzi a középső rész nyitó sora azt a léthelyzetet, amelyről szenved az „igehozó”, a költő. A falu most is az ország egészét jelenti, és most is egy nagy költő összefüggésében jelenik meg. A makói Juhász Gyula-ünnepségekre frott vers⁸ a poétasorsot a 25 év robotjával azonosítja, és az atyai mester példájában a tőrő érdemet, a kiszakadást ünnepli. A nemegyszer Muszáj Heikules-szerű hangütésből kiemelkedik a középső rész keserű, számvetés jellegű felsorolása, a tények rögzítése, az a látásmód, amely emlékeztet a kései versek (*Levegőt!*, *Hazám*) szociografikus ihletésű valóságképeire. Az írástudatlanság mellett nagyobb bajnak látszik a szellemi igénytelenség, a „két deci fröccsel becsüljük magunk” magatartás. Ennek a későbbi versekben (*Munkások*, *Mondd mit érlel*, *Ős patkány...*) többször is visszatérő, a költői értelmezés szerint nem autentikus létnek mintegy előképe ez a sor: „Itt több a csaplár, mint a néptanító”.

A „fogakra akadás” korában, a mesterektől való elszakadás idején hasonló jelentésben még két helyütt találkozunk a motívummal. Bár másképp és másképp, mindkét vers az egyéniségkeresés dokumentuma, így nem érdektelen szemügyre venni a faluhoz tapadó értékminőségekből kitetsző állásfoglalást. Az utolsó Caca- vers, a *Jöjj, testvérkém* kezdetű sajátos vallomás ugyanazt a békeességvágyat szólaltatja meg, mint az időrendben hozzá közeli *Megfáradt ember*. Átdolgozott változata, a *Rög a röghez* már némileg tompítja az impresszionisztikus színeket (bár a hetedik, jellegzetesen Juhász Gyula-i képet őrző versszak változatlan), teljességében megőrizte viszont a nyitó képet. „Jöjj testvérkém, atyánk, a bűjdöső Nap / A távol falujába ballagott” — jelenik meg az alkony bensőséges hangulatában ez a sajátos naplemente — ábrázolat. Kétségtelen — mint Szabolcsi Miklós rámutat — némileg profanizálja ez a szemlélet a Napot, „idillizálva parasztosítja”,⁹ ám a „távol faluja” a hazatérés lehetőségét, helyét jelöli itt is. Ugyanígy a *Komoly lett már* kezdetű vers is, amelyet Szabolcsi Miklós a „belső küzdelem verseként”¹⁰ illeszt a pályakép ezen szakaszába. Való igaz, a megbékélésnek egy sajátosan motivált,

⁷ SZABOLCSI Miklós, *Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése*, Bp. 1963. 425.

⁸ SZABOLCSI Miklós, i. m. 482.

⁹ SZABOLCSI Miklós, i. m. 446.

¹⁰ SZABOLCSI Miklós, *Érik a fény, József Attila élete és pályája 1923–1937*. Bp. 1977. 303.

érdekes állapota tűnik fel itt. A különböző hangokat próbáló fiatal költő most sorra visszavonja addigi énjének, pályájának karakterisztikus témáit, megnyilvánulásait. „Mi voltam én?... Oktalan proféta / Cifra szóvá gyötört akarás...” — kérdőjelezi meg a nyilvánvalóan Adyt követő magatartást, de elutasítja az Istennel való perlekedést és az asszonykívánást is. A tagadások, a múlttal való leszámolás után a verszárlatban megjelenik az idea képe:

„Érzem, hajnali falucska lettem,
Széldség nyugodt tehenei
Ballagnak belőlem az Úr kegyelmének
Friss és térdig füves legelője felé”.

A béke, a megnyugvás, a harmónia, a kegyelem helyezte ez. A lírai én feloldódik egy jellemző világgállapotban, amely viszont a falu valóságának képeiből tevődik össze. A hajnalban kiballagó teheneket a friss legelő várja. Az Úr kegyelme betölti ezt a világot, így a létállapot lényege a széldség. Ezt a vágyott harmóniát a költő a „hajnali falucskában” véli megtalálni. (A kicsinyítő képzős forma, amelynek az életműben csak a *Faluban* és egy töredékben — *Pórhanyó kérébe* — találjuk párját, még inkább elmélyíti a megjelenített világ meghitt hangulatát.) A *Komoly lett már* 1924 nyarának egy olyan pillanatát rögzíti, amikor is az új kötetét tervező fiatal költő számvetést készít. S bár a zárókép, a kijelentés nyilvánvalóságával adja tudtul az én változásának eredményét, a szinte idillikus falu-kép egy vágyott világot feltételez. Igaz, ez már nem az *Arany kalásztól ékes rónaság* motiválatlan reminiscenciája, hanem már bizonyos poetikai és élettapasztalatokkal rendelkezve az én-keresés egyik állomása. A „hajnali falucska” csak részben utal a későbbi versek társadalmi valóságát jelzészserden hordozó motívumra, ám pontosan illik abba a sorba, amely fejlődésében mutatja a József Attila-i falu-kép alakulását.

A motívum 1924 után hosszabb időre eltűnik, legalábbis *önmagában* nem szerepel. Majd az *Ákácokhoz* című versben bukkan fel újra, markáns formában tükrözve a világgképben addig végbement változást és természetesen egy jellemző világnézet kiérlelődését. A Bartha Miklós Társaság parasztságorientációja, a falu sorsát középpontba helyező szemlélete József Attila nézetrendszerében természetes módon nyomot hagy, a legradikálisabb formában — közismerten — a Fábian Dániellel közösen írt, ám erőteljesen József Attila-i fogalmazású *Ki a faluba* című röpiratban. Ennek a vitatott értékű munkának („József Attila Bartha Miklós Társaság-beli korszakának legszélsőségesebb terméke”)¹¹ politikai elkötelezettségét pontosan tükrözi az első kurzívált megállapítása: „hazánkban ma minden társadalmi és gazdasági kérdés: parasztkérdés”. Ily módon tehát a röpirat (és a kiegészítő kérdőív) egyetlen lehetséges értelmiségi és művészi magatartásmódként a falu sorsának képviselőletét mutatja fel. Az elfogultságaival és frazeológiájával meghatározott politikai nézetet képviselő írás faluképét tekintve megállapítható, hogy az mentes a romantikus idealizálástól, és mintegy előlegezve a későbbi falukutató szociográfiák megállapításait, tényszerű képet ad: „Lettek falvakra, amelyek mint a városok, természetesen mint a városok nyomornegyedei. Rongyokat viselnek, daluk sincs, embertelenül élnek. Dolgozni városokba, vagy messzi vidékre járnak”.¹² A falu és a parasztság sorsát s ennek a költői világgképben betöltött szerepét jelzi a motívumhoz tapadó, a pusztulást, a tragédiát sejtető, színönimáiban is konzekvens jelző.

Ars poetica jellegénél fogva is figyelemet érdemel az *Ákácokhoz* című vers, s benne a motívum. Azon művekhez tartozván, amelyeket a költő átdolgozva újraközölt a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötetben, a vers az egész verseskötvényben érvényesülő szemlélet lenyomata: a korábbi életszakasz politikai elkötelezettségét metaforizáló kifejezések változatlan formában továbbélnék. A klasszikus költői magatartást osztályharcos hangszívekkel erőteljesebbre színezve is, a költői „földadi” olyan társadalmi szintéren manifesztálódik, amelynek lényegét ez a motívum hordozza. A „Száz göbbedő odvas falunkba” nemcsak az által válik az ország metonímijává, hogy a költő-szerep is definitíven általános értelmezésű, hanem a „száz” többszörösítő, teret kiszélesítő jelentésével is. A sajátosan értelmezett „marxi munka” pedig olyan társadalmi, politikai környezetben jelenik meg, amelyet a falu jelzői minősítenek. A „göbbedő” háromszéki székely eredetű szó,¹³ amelynek jelentése: merülő. (József Attilát,

¹¹ József Attila *Összes Művei* III. Szerk.: SZABOLCSI Miklós, Bp. 1958. 424.

¹² József Attila *Összes Művei* III. 197.

¹³ TASI József, *Kétféle „Ars politica”*, Tiszatáj, 1980. 4. sz. 41–48.

aki különösen kedvelte a régi fzeket sejtető, összetett jelentést, a kibontó szavakat,¹⁴ megfoghatta ennek a szónak az aurája, hisz a *Margarétában* ugyanezzel a kifejezéssel érzékelteti a falusi milió egyik részletét, a pajtát: „göbbedő hodály”). A falu közvetlen jelzője az odvas, s ezáltal lényegi tulajdonsága az élettelensége, a pusztulásra fűtetettsége.

A barthás korszak talán legtisztább tükré az *Ady emlékezete*. A vers nem egyszerűen a költőelőd életművét, a jelentőségét megkérdőjelező vita közvetlen reflexiója, hisz Ady egyszer már meghaladott szemléletének, sőt költői eszközeinek bizonyos mértékű újrafelfedezése már 1928 végétől megfigyelhető. Érthető hát, ha József Attila különvéleményt jelent be az Ady-recepciót illetően (*Ady-vízio*), az 1930. március 22-i emlékkünnepélyt pedig verssel köszönti. Figyelmet érdemlő tény, hogy a Népszavában közölt verset változtatások nélkül vette fel a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötetébe. Nem tartotta szükségesnek módosítani a szöveget, mint más művek esetében,¹⁵ pedig a politikai tartalmat világossá teszi, hogy Ady örökségét a parasztságra testálja: „Teste a földé. Földművesé a lelke...”. Az egyébként jellegzetesen adys frazeológiából, motívumokból építkező versben az „úri passzió” áldozata a falu: „Szeleket, melyek úri passzióból / a begyűjtött kis szénát szétzedik / s süllyedni falun fölkapják a hóból / Dózsa népének zsupfedeleit”. A pusztulás-pusztítás képe megkettőződik, hisz a rendekbe rakott széna megsemmisülése a paraszti létet is veszélyezteti, mint ahogy a leszaggatott házfedél is. A tragikus sorsképpel és a Dózsára való utalással megteremtett lázító, agitatív hangzásból kiemelkedik a falut minősítő jelző: a „süllyedt.” Targyszerűségével jelzi a költői értékítéletet, a pusztulás elkerülhetetlenségét. Ettől a tényserű, kinyilatkoztató közlésmódtól eltér a „kis széna” kifejezés, hisz ez a jelzős kapcsolat nem egyszerűen a mennyiséget minősíti, hanem a létfeltételek szűkreszabottságát is.

A falu-kép az új társadalmi elkötelezettség időszakában, a világségi kiteljesedéssel jellemezhető pályaszakaszról sem hiányzik, sőt új értékattalommal is bővül. A mozgalmi költő hitvallását és a mozgalom jelszavait is versé formáló *Munkások* a forgolódo „tőkés birodalmak” áldozatához a falut is odasorolja: „s mint fészket ütök le a kis falut”. A *Határ* egyik részlete is a barthás korszakra emlékeztet: „Zörrenő fák közt pikkelylik az út — / és gomolygón új korunk vénjei / kik elhagyták az omladó falut”. Ez a vers pontosítja is az omladóval érzékeltetett körülményeket. Hisz a leomlás, a fizikai megsemmisülés úgy veszélyezteti a falu lakóit, hogy hiányzik a megélhetés lehetősége. A kivonulás oka ugyanis ez: „Hátha kenyér nő idegen igán”. A kegyetlen, nehéz sors — amit egyébként a vers formai töredezettsége és szemléleti keménysége is tükröz — kényszerít az elvándorlásra. Így az „új korunk vénjei” oxymoron érték minősítésben a vén nem negatív kitétel, mert az új kor pusztító következménye az elvénülés. A verszárlat fordulata, a tényserűden feltáró értelmén felülkerekedő érzélem ugyanennek a sors-értelmezésnek a része: „Tétova szűnyog sűr és a határ / száraz szemmel magába mered”. Válaszol ugyanis az azt megelőző kérdésre / „Ki ád nektek munkát, kenyeret?” / hisz az elesett, sehova nem tartozó apró lény és a megszemélyesített objektív valóság, a határ sírása a reménytelenséget tükröző felelet. A magányos, kicsiny szűnyog képe hasonlóságot mutat a *Tiszazug* záró soraival. A falu tragédiáját itt is egy aprócska élőlény sírása érzékelteti: „Kemény a menny. A gally alól / bicegő cinke sűrödög”.

Az osztálytudatot a költői szerepben is megélő József Attila a *város peremén*-ben a munkásságra ruhazza a jövőteremtés feladatát. Noha kapcsolata a kommunista párttal már megromlott, és a jövőkép, a „rend” már meghaladja a korabeli marxista ideák társadalom- és embereszményét, a költő még „rokon” az új világ letéteményesével. A vers e költői korszak világsképének utolsó szintézis igényű megfogalmazásaként értelmezhető. Különösen figyelemre méltó tehát a falu-motívum helyzete ebben a műben. A falu sorsa itt is a pusztulás: „Törékeny falvak recsennnek össze, / mint tócsán a gyöngye jég...”. A hangutánzó igével érzékeltetett végzet hasonlatos a *Határban* látottakhoz, hisz ugyanúgy a történet pillanatnyiságára és befejezettségére utal. A *város peremén*-ben azonban — az eddigiekhez képest egyedüli módon — egy kifejtő értékű hasonlat is szemlélteti a tragikus sorsot. A „recsennnek” ige hangzásokát is mérve a „gyöngye jég”-állapot a falvaknak is lényegi tulajdonsága, hisz ellenállni képtelenek, ezért recsennnek össze. A motívum szerkezetében is változik. Az új jelzői előtag a korábbi korszak minősítéséhez képest más színerezett. A „törékeny” a jelzett állapotszerűség folytán is — (veszélyeztetett, mert könnyen török, gyenge) — érzélemkeltő, hisz esendősége révén részvétet vonz. Az érzélem még inkább fölerősödik azáltal, hogy a jelző révén más vonzásokörbe is kerül a falu. Az anya-motívumot elemző

¹⁴ TVERDOTA György, *József Attila szókultusza I-II*. Jelenkor, 1986. 9. sz. 834–843. és 10. sz. 914–921.

¹⁵ N. HORVÁTH Béla, *„Két szövegű proletárköltő”? Jelenkor*, 1988. 4. sz. 334–342.

Szigeti Lajos Sándor munkáiból kitűnik, hogy a törtség elsődlegesen az anyára vonatkozott.¹⁶ Bár *A város peremén*-ben a jelző — a szemléleti folytonosság okán is — kizárólag a falut minősíti, valóban fölsejlik az anya alakja.

A motívum legközelebb már az új korszak egy kiemelkedő, de más világmépi fogantatású versében, a *Levegőt!*-ben fedezhető fel. A közismerten alkalmi ihletettségű vers — mint a gépiratos cím is jelzi — a „rend és szabadság” utáni vágyat a „vas világ”-gal szembesülő *egyén* aspektusából fogalmazza meg. A hangsúlyos szerepű egyes szám első személyű forma abszolút létélményként a személyiség korlátozottságát, kiszolgáltatottságát mutatja fel. A jogszegés áldozatává válik a dehumanizált államrendben, amely az embert csak mint számon tartandó kartotékkadatot tekinti. A jogsértés az, amely közösséget teremt a társadalom egy nagyobb részével, s a pillanatra megszakított (ötödik versszak) egyéni létértelmezés-sorból kiválik egy kép, a falu kisenmizettségének rajza:

„És az országban a törékeny falvak
— anyám ott született —
az eleven jog fájáról lehulltak,
mint itt e levelek...”

A jelző ebben az előfordulásban feltárja a faluhoz fűződő érzelmeket is, hiszen a költő értelmezi is ezeket: „anyám ott született”. Az azonosítással pedig kölcsönhatásba lép a két motívum, és most már a falu a költőt az anyjára emlékeztető hely státusába lép. Ez az emlékezés pedig ebben a korszakban egyre reménytelenebb, és egyre távolabb visz a valós világtól. Az így látott emberi-költői sors már nem *A város peremén* mérnöki analízise. Bár a pusztulást csaknem hasonló hangutánzó ige („megesörren”) érzékelteti, a jogfosztottság állapotát az első versszakra visszautaló kép, a lehullott levelek elporladása, szétpergése véglegesíti. Ez pedig tovább szélesíti a motívum jelentéstartományát, hisz a levelek sorsa a megalázott, megvert kisgyerekek szomorúságában idéződik fel: „és lábom alatt átmatlan forogtak, / ütött gyermekként csendesen morogtak / a sovány levelek”. A falu kiszolgáltatottsága tehát éppoly érthetetlen („ha rájuk hág a felnőttségszerencse”), mint a felnőtt—gyermek viszonyában a kisebbet elnyomó autoritás.

Más értéktételelet, sorsképletet jelez *A hetedik* egyik sora: „Egy, ki márványból rak falut...” A folklórból származtatható varázsszám¹⁷ az emberi sors alternatíváit mint egymást kiegészítő vagy egymásnak ellentmondó lehetőségeket sokszorozza meg. A születés játékosan ironikus képétől a halálig ível a vers, felépítve egy magatartásmodellét, amelyben az egyes verziók — épp gyakori kontrasztjaik miatt — az élet igazi megélhetőségének kételyeit is érzékeltetik. Annál is inkább, mivel ebben a modellben implicit módon egy életút is kirajzolódik, s ebben pedig nem nehéz ráismerni a József Attila-i tragikus színezett sorsértelmezésre. Az utolsó versszak énonotológiájában ugyanis az egyes életrészek motívumaikban sajátos életpályát építenek. A gyermeki állapot képe („Egy, kit tejes kebel ringat”), mint más művekben, itt is azonos az odaadást, törődő szeretetet jelképező „tejes kebel”, ringatás motívumokkal. Az „Egy, ki győzni segít szegényt” sor pedig a kiteljesedett, felnőtt ember hivatásaként fogalmazza meg a társadalmi szerep vállalását. Ennek fényében pedig különös értelmet kap az életsors utolsó mozzanata, az „egy, aki csak néz a Holdra” tragédiája. *A Reménytelenül* és a kései versek magatartásának előképe ez, a világról való lemondásé. Sajátos ellentét feszül tehát *A hetedik* számmisztikus hangulata és az előrebocsátott életösszegzés, valamint az emberi sorsot formázó lehetőségek tárgyilagos számbavétele között. Ez a mérlegelő, értelmező szándék hatja át a negyedik versszak költői szerepet taglaló sorait is. Noha az első sor megszorító mellérendelése („s van rá költség”) ironikusan megkérdőjelezi magát a lehetőséget, a felsorolás nemcsak a világhoz való viszony lehetséges formáit bontja ki, hanem tükröt tart az addigi élettapasztalatnak is. József Attila maga minősíti ezeket: „Kettő vitéz és tudós négy — ” *A „tudós”* kategóriát a „mérnök” költő képe nyitja: „egy, ki eget mér és bólint”. *A Téli éjszaka* verszárlatában ars poetica-szerűen kikristályosodó magatartás jelenik itt meg, motívumértékű utalásban: „mérem a téli éjszakát...”. Persze a „bólint” *A Reménytelenül* logikus belátását is („Okos fejével biccent, nem remél”) előlegezheti, mert ez is hozzátartozik a

¹⁶ SZIGETI Lajos (Sándor), *Anyás költő lett*, Tiszatáj, 1980. 4. sz. 51.

¹⁷ A hetes varázsszám fellelhető a József Attila által jól ismert magyar folklórból (pl. népmesében a világfa képzetében stb.)

tudatossághoz. Az „egy, kit a szó nevéen szólít” sor a korábbi szómágia felfogás alapján értelmezi a költői identitást. Az utolsó két „tudós” magatartásmód kevésbé személyes indíttatású, mint inkább magát a megismerés lehetőségeit mutatja. A „vitéz” jelzőre két sorsforma érdemes: „Egy, ki márványból rak falut, / egy, ki mikor szállték aludt...”. A születés-születés „páros kőnja” a kései versek visszatérő motívuma (*Zöld napsütés hintált*,¹⁸ *Nagyon fáj*), mint ahogy a fájdalom próbatétele is. Ezzel kerül egy sorba, s így mintegy ehhez fogható nagyságrendet jelöl a falu sorsát vállaló tördés. Igaz, más szemantikai rendben, ám itt is a törekenység, a gyengeség válik domináns tényezővé, hisz a költői feladat vitézül lehetetlenségét a márványt opponáló állapot jelzi. A magárahagyatottság, a reménytelenség az, ami szükségessé teszi az időnek ellenálló márványt is. A költő ilyen kettős szerepét így látta a verssört értelmező József Attila: „Mennyi érzélem, szeretet, romantika, vágyódás fűződik a faluhoz, holott a falu lényegében piszkos, poros, egészségtelen. Költő az, aki nem sajnálja a falura, embereknek eme a szerencsétlen összességére a márványt.”¹⁹

A motívum önállóan utoljára a *Flóra-ciklus* harmadik darabjában jelenik meg:

„Úgy kellesz nekem Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak,
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.”

Az „árnyakkal betelteni”, az új szerelem az új élet lehetőségeit ígéri. Ezt a helyzetet írja le a *Már két milliárd* kezdetű darabban a második, harmadik versszakot felölelő könyörgés-áradat, az „úgy kellesz” litániázó felsorolása. Minden kívánság a létfeltételt nevezi meg, de egy sincs közöttük, amely a szerelmes férfi nő utáni vágyakozását szövegezte meg. A hasonlatsor minden azonosító eleme a szerelmen kívüli világból, elsősorban a társadalmi létből ered. A második versszakban a parasztek földhétségét, a „dolgos tömegek” emberi élet utáni reménytelen sóvárgását („munka, szabadság, kenyér s jó szavak”) a növényi fotoszintézis képe egészíti ki. Érzékeltetve így a világ egészét, azt a teljességet, amelynek lényege az „úgy kellesz” mértékét jelzi.

A kedves megnevezésével is nyomatékosított következő felsorolásban pedig a gyermekkel és a munkásokkal kerül egy szintre a falu. A játék, az oltalom József Attila verseiben a gyermekség kiteljesedésének és egyben meghaladásának alapvető feltétele, bár legtöbbször mint meghaladhatatlan hiány, nem feledhető sérelem van jelen. Az emberi öntudat, a „dolgos elme” is úgy válik a létezés szubsztanciájává, hogy mind az *Eszméletbeli* disznó-létet, mind az öntudatból „fegyvert verető” magatartást elveti. Igaz ez a megvilágosuló „gyönyörű képesség” a jövő távlatát sejteti, bár az utolsó versekben már azt sem, csak a „finomul a kőn” ígérteit. A falut leíró optimumok, a másik két motívumhoz hasonlóan, épp elérhetetlenségükkel, a valóság sivárságával az életet megélhetővé avató elemi létfeltételek hiányára utalnak.

A falu-motívumban rejlik poetikai értéket, történeti, politikai szemléletet árnyalja, illetve sajátos megvilágításba helyezi egy a költői pályán újra és újra feltűnő motívumkapcsolódás. A falu vagy az annak metonímiájaként értelmezhető „paraszt” szoros mellérendelésben a várossal, munkásokkal alkot motívvisztikus szövegegyeséget. A két motívumot valamely lényegi közös tulajdonság fűzi össze. A kortárs irodalomban — eddig nem kellően értékelten — kitérnek egységiségeivel az a társadalomkép, hisz láthatóan sem világképének változásában, sem politikai nézeteinek alakulásában *József Attila soha nem állította szembe a falut és a várost*. Abban a korban, amikor az irodalmi élet olyan szekértáborokra oszlott, amelyek között csaknem lehetetlen volt az átjárás, és amelyek zászlajára éppen ez a két fogalom került politikai szimbólumként.

A 18. születésnap táján íródott *A legutolsó harcok* önmeghatározó soraiban tűnik fel felőször a két motívum együtt:

„Valami forró nyári éjszakán
Gyárfüst ölelt át lomha földszagot
S a legnagyobb lélek szökken belém:
Az Útca és a Föld fia vagyok.”

¹⁸ SZIGETI Lajos Sándor, *A József Attila-i teljességi gény*, 81–95.

¹⁹ MOLNÁR Tibor, *Beszélgetés a magyar Panait Istratival — József Attila három pohár sör mellett egy különös életről, különös lélekről beszél*. Brassói Lapok, 1936. jún. 5. XLII. évf. 153. sz. 4.

A verskezdetben és zárlatban megismételt négy sor önvallomás, amelynek személyességét hangulatilag kiegészíti a játékoság (az „ölet át” többértelműsége, a „lomha földszag” képtelensége). S bár a nagy kezdőbetűk a fogalmakat (Utca, Föld) a szimbólumok köréhez utalják, a megjelölés kétségkívül a költő származására utal, a szappangyári munkás apára és a földműves sorból kiszakadt anyára. Az önmeghatározás igényét látszik alátámasztani, hogy a költő a második kötele címadó versének szánta *A legutolsó harcost*. Felvette a *Nem én kiáltok* kötetbe is, igaz jelentősen átdolgozva. A nyitó versszak azonban változatlan maradt.

A *Tanítások*, *A legutolsó harcoss* prófétikus, attitűdjét kibontva ciklusdarabonként különböző magatartásformákat ír le. Az *Üvegöntők* kezdetűben a munkás, a napszámos alakból gyúrt költő feladata így jelenik meg: „A városokba meg a tanyai viskókba / Elviszik vele a világosságot.” Ez a felnagyított szerep jellemzően túlértékelődik a helyet leíró túlzással. A város-tanya megjelölés, a költői tevékenység színtere, már önmagában is jelezne a hivatás nehézségét, a kiegészítést, a szegénységet, nyomort sugalló „viskók” pedig jelentősen fokozza azt. A motívumkapcsolódás a *Kiáltunk Istenhez* tisztázatlan is megtalálható: „Az eke nyomán kiforduló földek / Meg a csákányok tompa dobajában / Kiáltunk hozzád ...”. A vers az elementáris istenhíányt szólaltatja meg, olyan általános formában, amikor is a többes szám nem konkretizál közösségeket. A kiáltás módját a „tompá dobaj” érzékelteti, ez a körülmény viszont egyformán vonatkozik a szántásra és a csákányozásra. Ily módon tehát jól körülhatárolható az Istenhez folyamodók köre, hisz a munkafolyamat társadalmi osztályt nevez meg.

A *Kiáltunk Istenhez* hangneme, az Istenképet átértékelő szemlélete, meghökkeneni akaró szó szerkezetei is jelzik az új irányt, amely fele 1924 elején József Attila tájékozódott. Az *Igaz ember* az anarchisztikus lázadás, az igazságkeresés expresszionista ihletésének szülötte. Az igazság letéteményese a minden szervében, testrészában lázadó egyén, pontosabban szólva a világot megvető, túldimenzionált költői én. A versben a tagadást motiváló új világ leírásában található a falu-város motívum: „Mert fvlámpákként ragyognak majd a falvak / Mert fehérre meszelik a városokat”. A megszokotton túllépő, a dolgokat önmagukból kiforgató változásokat szellemesen érzékelteti a motívumot jelző tulajdonságok kontaminációja. A falu-város egységgel érzékeltetett világ ünnepi fényben ragyog ebben a dühösen akart új korban, hisz a falusi házak fehérre meszelése, a városok ilyen kivilágítása nem a hétköznapok szokása.

Az 1925-ös születésnapi versben, az *Április 11-ben* a falu, a város ismét az öndefiníciót szolgálja. Ez a versfűtípus ugyanis az apropó kapcsán számba veszi az életutat, leltárt készítvé értelmezi a történeteket.²⁰ *Április 11.* nagyrészt a születés körülményeit beszéli el, csaknem epikus módon. Öniróniával szól a költő származásáról, a „véletlenről”, ahogy a szél felkapta, és megajándékozta gyermekkel a „kártyás munkást” és a „szép ifjú mosóasszonyt”. Az eredet groteszk mítosza a megszületés képét is átjárja:

„Vitt falvan, földeken keresztül,
Meghempergetett jó sárosra,
Cibálva és kacagva vitt egy
Pesti, csatakos külvárosba.”

A tarló közül felkapott gyermek a külvárosban talál szüleire. Sajátos származástudat ez, hisz most nem az apa és anya foglalkozásához, eredetéhez kötődnek az utód hovatartozását jelző kategóriák. A pesti születés tényét ugyanis kiegészíti az előélet mítikus képe: a földből származás, a széllal utazás. Az *Április 11-ben* tehát József Attila ugyanúgy, mint két évvel korábban, az utca és a föld fiának vallja magát. Ám ebben a műben még karakterisztikusabbá válik, hogy a két fogalom a költő számára ez idő tájt még nem politikai szimbólum.

Ahogy a falu és jelző, a motívumkapcsolódás is hosszabb szünet után tűnik fel újra a versekben. Sajátos módon József Attila mozgalmi korszaka szolgáltatta erre a legtöbb példát. Az első előfordulás az osztályszemléletet címében is kinyilvánított *Döntsé a tőkét, ne siránkozz* kötet leginkább hangzatos versében, a *Tömegben* található. A közismerten szeptember elsejei tüntetés hatása alatt született mű a követeléseket így fogalmazza meg: „csűrért, gyárért, boglyáért, / hétórai munkáért...”. A verszárlatot meghatározó jelszó („Éljen a munkásság, parasztság”) szelleméből persze eleve adódik az osztályszövevény kinyilvánítása, ám figyelemre méltó a

²⁰ SZIGETI Lajos (Sándor) szövege az először ezekről: a versekről: *József Attila születésnapi vallomásairól*. Szeged, 1980. Somogyi-könyvtári Műhely 4. Az önmeghatározás szándéka, az identitásépítés jellemzi ezt a versfűtípust. Erről: N. HORVÁTH Béla, *Identitásépítés és identitáskeresés József Attila születésnapi verseiben* (kézirat).

motívumok elrendezettsége. A parasztságot, a falut metonimikusan jelző „csűr”, „boglya” és a munkásságot, a várost direkterben megnevező „gyár”, „hétórás munka” egymásba ékelődik. A motívumok ilyen kimért arányossága, az összetartozás szemléletes kinyilvánítása azért is figyelemre érdemes, mert a vers egésze arról tanúskodik, hogy József Attila eleget tett azoknak elvárásoknak, amelyek a munkásmozgalomban a művészi kifejezésmóddal kapcsolatban megfogalmazódtak. Ez idő tájt már elhagyta barthás politikai nézeteit, s mint művei mutatják, a párt és a költő viszonya még harmonikus. József Attila világképét pontosan érzékelteti, hogy az új proletárdiktatúrát napirenden lévőnek tartó kommunista párt elkötelezett költőjeként a „csűrért” ugyanúgy szól mint a „hétórás munkáért”.

A mozgalmi korszak frazeológiája sajátos módon érvényesül a *Beszél a tej című* versben is. Az apró lények ábrázolása, és a létezésükben, sorsukban tükröződő aránytalanságerzet a József Attila-i kifejezésmód és kései világkép jellemző jegye.²¹ Ilyen miniatűr részletekből áll össze a *Beszél a tej* versvilága, viszont itt „Ajtatóság a teli köcsögök”, és a „Várok a Dolgos Óriásra” az éhség önfeláldozó csillapítását jelenti. Az ideológia pedig ezen a ponton lép a versbe, hisz a „várok”, „vár” ismétlődése az éhség fogalmát is kitágítja, illetve átpolitizálja. A természetes javak után ugyanis ez a sor következik: „Vár föld és gyár — oh éhes jószete!” A föld és gyár mint termelészközök a politikum szférájába emelik az éhséget. Figyelemre méltó azonban, hogy a két motívum most nem különállva jelöli a társadalom bizonyos részeit, hiszen összefűzi őket az éhes megnevezés, és a vers korábbi szakaszán a Dolgos Óriás.

A *Végül* énonotológiájában is hangsúlyos szerepet kap a motívumegyüttes. A vers biográfiai utalásokból építi a múltból a jelenig és a verszárlatban feltűnő jövőig ívelő pályaképet. A múlt keserűségeit, megaláztatásait a költői szerep metaforája ellensúlyozza: „Ruhát kaptam és könyvet adtam / a parasztnak és a munkásnak.” Az így megrajzolt én-kép persze részleteiben is igazolható, életrajzi tényeket rögzít, ám ahogy a Vágó Mártára utaló célzás is általánosító értelmű politikai jelleget kap („osztálya elragadta tőlem”), úgy a munkásoknak, a parasztnak adott könyv is egy korábbi magatartás szimbólumaként értékelhető. Annál is inkább, mivel az élettörténetre vonatkozó ígék és a velük szemantikai kapcsolatban lévő tárgyak közt sajátos ellentét feszül. A „kaptam” és az „adtam” a személyiség eltérő szociális viszonyait és reakcióit is rejti. A „zsidó orvostól” kapott kabát (József Attila) éppen e szükséglet elemi voltával, a létfeltétel hiányával az egyén lehetőségeire utal, hogy tudniillik képtelen azt biztosítani. A kényszerűséget, mely mások jóindulatát nélkülözni nem tudja, kompenzálni látszik viszont az ellentét másik oldala. Az egyén a rászorult tömegek szellemi igényeit szolgálja ki. A múltra vetített költői énképben a létezés két aspektusa, az anyagi-vegetatív és a szellemi-etikai először kerül egymással szembe. Itt azonban — a vers osztályharcos optimista ihletettségéből adódóan is — még nincs nyoma a keserű konzekvenciának, az osztályba integrálódás költői hite távlatot ígér. Noha most is egymás mellett szerepel a parasztság és a munkásság, a sorrend is ezt a jövőképet sejteti. A proletariátust tartalomnak tekintő korszak jellegzetes alkotása a *Búza*. A felező nyolcasokból épülő verssorok ritmusa, sodró lendülete a szavalókorussal mutat rokonságot. Az agitatív hangot felerősítő jelszavak pedig világosan mutatják a követendő eszményt, a „proletariátus napi harcának szolgálatát”²² mint művészi célt. Ebben a közegben a falu-város természetes módon illik a jelszavak közé: „ — Ide, aki földet szántott! / Ide, aki traktort gyártott!” Más, ilyen ihletű versektől eltérően a proletárok megszólítás egyesíti a két osztályt. („Segítsetek proletároki!”)

A korszak szintézisigényű műveiben is fellelhető a motívumkapcsolódás. A *Téli éjszaka* létszemléletével, a gondolatiság megnövekedett igényével is jelzi az életsorsban és részben a világképben bekövetkezett változást, elmozdulást. Itt is a külvárosi környezet szolgál a társadalmi valóság elemzési tárgyául, ám az elidegenedtség mint végkövetkeztetés jelenik meg. Ez a vers már mentes a messianisztikus forradalomhittől, helyette az értelem faggatja a valóságot, leírva értelmezi az elidegenedés tényét.²³ Ennek keretében jelenik meg — a város világa előtt — a tanya és metonimikus megfelelőjeként a „földműves”. A „párolgó tanya” és természeti környezete, a „völgy kerek csöndje”, a „pihegő moha” persze mind akusztikus megformáltságával, mind az abban tükröződő létszemlélettel különbözik a *Téli éjszaka* nagyobb egységét jelentő, az elidegenedettséget a város — és az ezzel ekvivalens munkásság — összefüggésében értelmező részétől. A harmónia, az áttetsző nyugalom azonban csak a

²¹ SZIGETI Lajos (Sándor) ír erről: In *A József Attila-i teljességigény*, 188–202.

²² BOTKA Ferenc, *Jelszótól a világképig*. Bp. 1982. 73–78.

²³ BÓKAY Antal, *Elidegenedés és emberi teljesség. A Téli éjszaka világképe*, It 1977. 643.

földműves alakjának megjelenéséig tart: „Míntha a létből ballagna haza / egyre nehezebb tagjaival / egyre nehezebb szerszámaival”. Az őt leíró tárgyi jelenségvilág az elviselhetetlenül nehéz paraszti munkát érzékelteti, azonosítva azt a lét kegyetlenségével. Ily módon tehát a paraszti létezés nem különbözik attól, amit a város embere elszenved, az elidegenedettséggel közös sorsuk. Arról nem is szólva, hogy a *Téli éjszaka* ezen részében, szerkezetét, motívumait tekintve a *Falu* előképére ismerhetünk. Az elidegenedés egyik következményét, a gép pusztító lázadását a *Város peremén* is a motívumkettőssel írja le:

„Törékeny falvak recsennnek össze
mint tócsán gyöngye jég,
városok vakolata omlik
ha szökken, s döng az ég”.

A közös sors, a pusztulás helyezi itt egymás mellé a két világot. Sajátos módon, a város tragédiáját az az állapot érzékelteti („omlik”), amely a *Határban* a falu helyzetét („omladó”) jellemezte.

A motívumkapcsolódás a költői szerep tartalmát más aspektusból értelmezi az *Ars poetica* egyik helyén. A sokat idézett mű vitázó hevülettel állít fel egy kategóriarendszert, amelyet viszont e korszak versei, az ún. kései versek részleteiben nem vagy csak alig igazolnak vissza. A hangsúlyozott személyesség, az egyes szám első személyű formák túlsúlya — hasonlóan a *Levegőt!*-höz — olyan költészet- és valóságsgémi megfogalmazásához szolgál háttérül, amelynek egyes elemei a korábbi korszakok definitív verseire utalnak. Sajátos szintézist teremt így az *Ars poetica*, hisz a lét általános érvényű leírására törekszik — bár a személyes polémia oldalvágásait sem nélkülözi —, amelyben azonban az általánosított harmonikus személyiségmodell rejti a kiteljesedés, a jövő zálogát. Az „értelem”, a „tudás”, a „szellem” mint a lét alakításának lehetséges eszköze, így a korábbiaktól eltérő világképet takar. A költői személet úgy értékelte át ember és valóság viszonyát, hogy kiiktatta a konkrét társadalmi viszonyokat. Ezt a megváltozott létfelfogást pontosan tükrözi a híres verszárlat szöveg módosítása: „szellem és a szerelem”. A „mai kocsmát” megtagadó egyén ugyanis már nem a munkától várja az értelmes jövőt. Igaz, az *Ars poetica* lírai hőse már nem azonos a *Város peremén*-ben látottakkal, a vers egy részlete azonban felidézti a korábbi költő—társadalom viszonyt:

„Rám tekint pártfogón e század
rám gondol, szántván, a paraszt;
Engem sejdít a munkás teste
Két merev mozdulat között;...”

Az értelemhez fellebbező egyén igazságát hitelesíti a két osztály, tehát a költő a közösségek képviselőjeként szól, hisz azokkal egy, bennük él: a jellemző munkafolyamat közben a paraszt rágondol, a munkás testének minden mozdulata őt idézi. Vitathatatlan persze, a vers keletkezésének idején József Attila már rég „nem tartozik a harcosok közé”, és a versvilág változásáról is hű képet ad, hogy az osztályok megnevezése után a kéziraton az első változatban ez állt: „gyermek, ha rosszul öltöztül”.

A társadalmi valóságot — igaz, eltérő ihlettel, politikai-művészi szándékkal — rendszerezően leíró *Mondd mit érlel és Hazám* természetesen mindkét osztályról szól, ám itt a falu és a város nem kizárólagosan szerepel. Így tehát motívumkapcsolódásról éppen a két fogalom együttes használatából sugárzó világképi töltet híján nem beszélhetünk. A *Dunánál* egyik részletében lehet fel utoljára a falu-város motívumpár: „Mint az izmok, ha dolgozik az ember / reszel, kalapál, vályogot vet, és...” Az egymás mellé helyezett négy ige a hullámok mozgását a dolgozó ember munkatevékenységével érzékelteti. Jól kivehetően az első kettő a munkáséletből származik, míg az utóbbi kettő a falusi-paraszti léthez kapcsolható.

Meglehetősen nagyszámú József Attila-vers kötődik a faluhoz. Több versét szentelte a költő egy-egy falusi témának és számos művében a parasztság életszfintere motívumokban, tárgyi részletekben idéződik fel. Érhetően, elsősorban a korai költészet szolgált erre példát, hisz nemegyszer a közvetlen tapasztalat, a primer élmény formálja a verset. A kiteljesedett világképre épülő művek között azonban ugyanúgy találunk falu-verseket, a láthatóan nem ritka a motivisztikus megjelenés sem.

A költő élete legnagyobb részét Budapesten töltötte. A gyermek- és ifjúkor — az eszmélet forrásvidéke — azonban erős szállakkal kötődik a vidéki, falusi léthez. Ha Őcsöd taszfotta is, Szabadszállás, Mezőhegyes,

Kiszombor és a „kis vidéki város”, Makó ezt az életformát, tárgyi-szellemi kultúrát közvetítette. Az első, önmagát definiáló versben az „Utca és a Föld fia vagyok” én-kép erre a valós, társadalmi és vérségi kapcsolatra épül. A származástudatnak olyan kinyilatkoztatása ez, amely az *Országos Magyar Diáknyomorenyhító Akció* kérvényén is megfogalmazódik: „Szüleim nincsenek, egyetlen fiú voltam. Két néném van, egyik férjnél, így a másikat támogatja. Rokonaim földtelen parasztok.”²⁴ A faluhoz való tartozás magyarázatát adja — igaz a kései versek színezetében — a *Levegőt!* idézett sora is, az „anyám ott született” sorsazonosság értelmezése. Ez a kettős kötés indíthatja a korai művekben felbukkanó és az életpályán végigvonuló falu-város motívumkapcsolódást is. Az, hogy a korai költészetben nemcsak a költői szerepet értelmező, vállaló versekben találhatunk erre példát, jelzi, hogy a motívumok nem töltődnek meg politikai elkötelezettséggel, hogy nem egyik vagy másik osztály, társadalmi szféra vállalásának dokumentumai. A korai költészet önmeghatározó célzatú verseiben feltáruló igény, a költő-szerep társadalmi eredetű célértékekkel való kiteljesítésére a barthás korszakban nyílik először lehetőség. A *Társaság világnézete, a falu, a parasztság sorsának előtérbe helyezése* így tehát nem idegen a magát onnan is származtató, azzal az adott időszakban is rokoni kapcsolatokat ápoló József Attilától. Az ettől kezdve feltűnő jelzők (kis, omladó, törekeny) nemcsak a barthás világnézet szemantikai leányomatai, hanem a költőben korábban is meglevő származástudat érzelmi motivációjú leképeződései. A Bartha Miklós *Társaság* aggodása a faluért természetes módon talált elfogadásra az azt magáénak valló József Attilában.

A munkásmozgalomhoz és a kommunista párthoz csatlakozva pedig ezért is válhatott számára kötelezettséggé a „könyvet adtam a parasztnak és a munkásnak” önmagát mindkét osztályban kiteljesítő szolgálata. Kétségkívül, a származástudatból táplálkozó korai ilyen én-képre ráépülhetett, azt erősíthette a szociáldemokrata mozgalom jelszava is.²⁵ Az ugyanis már az 1886-os londoni kongresszus határozatától fogva hirdette a munkás-paraszt szövetséget mint az új társadalmi rend felépítésének elengedhetetlen feltételét.²⁶ A kommunista párt I. kongresszusa is célként jelölte meg egy taktikai szövetség létrejöttét, a parasztság szervezését.²⁷ Így az „Éljen a munkásság, parasztság” jelszóból sugárzó kettős elkötelezettséggel József Attila természetes módon azonosulhatott. Miközben a népi-urbánus vita egyre inkább szétszakította az irodalmat, ő egyidejűleg vállalhatta a rendet önmagában megszerkesztő mérnök-költő szerepét és az „omladó falu” sorsát átérző aggodást. A „bensőből vezérelt” énazonosság különösségében is konzekvens érvényesülése ez, amit tolerálni is alig tudtak a kétszövegűséggel és a jobbra téréssel egyaránt vádoló, e magatartásban a deviancia tüneteit látó kortársak.

²⁴ József Attila *Összes Művei IV.* Szerk.: SZABOLCSI Miklós, Bp., 1967. 20.

²⁵ SZABOLCSI Miklós szóbeli közlése.

²⁶ FARKAS Dezső, *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az agrárkérdés 1900 és 1914 között.* Bp. 1973. 80.

²⁷ SZABÓ Ágnes, *A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezés (1919–1925).* Bp. 1970. 191–217.